

MIRKO DEANOVIĆ

MLECI U HRVATSKOJ I SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

PRILOG POVIJESTI JEDNOG MOTIVA

III. međunarodni kongres za poredbenu književnost u Mlecima 1955. bio je posvećen tome gradu i njegovoj ulozi kao izvoru nadahnuća u svjetskoj književnosti. Na Zapadu se još uvijek takva komparativna istraživanja zaustavljaju pred velikim slavenskim svijetom i ne slijede se odjeci svjetskih strujanja i pojedinih pisaca među Slavenima, a ni obratno odrazi slavenskog genija u svijetu. S jedne strane krivi su za to strani stručnjaci, koji ne poznaju ni jezika ni dostignuća tih naroda, a s druge strane krivi smo i mi sami stoga, što o tome ne pišemo dovoljno, pogotovu ne na svjetskim jezicima. Na tom sam kongresu govorio o gornjoj temi¹ i bio sam jedini Slaven, koji je na taj način prešao granice zapadnih naroda.

Prije svega, zašto *Mleci*, a ne *Venecija*? Danas sve više prevladava oblik *Venecija* i njegove izvedenice. Ali to je novo u našim zapadnim stranama. Hrvati su još od Srednjeg vijeka glavni grad svojih susjeda zvali na svoj način, najprije *Bneci*, pa *Mneci* i na kencu *Mleci* (*Mletaka*), a sve te riječi potječu od latinskog naziva *Venetici* (a ne od *Venetia*). Prema tome možemo i dalje upotrebljavati svoje starinske nazive *Mleci*, *Mlečanin* ili *Mlečić*, *Mlečanka*, *mletački*.

Pitanje, o kome je riječ, spada u područje poredbene književnosti. Poznato je, da su najintenzivniji i najsloženiji odnosi baš između književnosti dvaju susjednih naroda. Ima među tim narodima uvijek političkih, ekonomskih i kulturnih momenata, koji se odražuju u njihovim pjesničkim tvorevinama. Ti narodi obično nijesu indiferentni jedan prema drugome, već su redovito ili prijatelji ili neprijatelji. Stoga je studij odnosa između njihovih književnosti često veoma delikatan.

¹ Tekst te komunikacije izlazi u Aktima spomenutog kongresa, a u ovom je prilogu proširena tema tog referata i mog predavanja održana 15. 4. 1957. u Narodnom sveučilištu u Zagrebu.

Kako smo po kraju i po moru susjedi Mlečana već dvanaest vjekova, tamo od 7. stoljeća, bili smo u svakojakom kontaktu s njima i imali smo priliku da ih dobro upoznamo, a ponekad i preveć dobro. Radi se o narodima različite tradicije i pogleda na svijet, koji se često nijesu mogli slagati. A i zbog političkih i ekonomskih razloga, jer je republika sv. Marka htjela biti gospodar cijelog našeg primorja i Jadrana. Mlečići su usto bili gordi zbog svoje stare kulture i prezirno su gledali na sve druge narode, pa i na nas s patrijarhalnim, slavenskim poimanjem herojstva, morala i čovječstva. A naši su stari prezirali tu njihovu umišljenost i tobožnju superiornost i rafiniranost, koja je bila na uštrb njihova morala.

Kako je ovo prvi pokušaj da se ogledaju odrazi Mletaka u naših pisaca od početka do danas, zadržat ću se samo na nekim karakterističnim pojavama, bez pretenzije da slika bude potpuna.

Naši su ljudi odavna poznavali grad na lagunama, ne samo kao podanici, robovi i galeoti, već i kao česti posjetioци toga grada, kao vojnici, mornari, trgovci, umjetnici, naučni radnici, turisti i t. d. Zato su Mlečići najljepšu i najprometniju obalu svoga grada nazvali *Riva degli Schiavoni* (tj. Riva Hrvatov), kako se ona još i danas zove.

Mleci su zapravo na dva načina izvor nadahnuća našim književnicima: prvo, kao moćna republika i drugo, kao jedinstven grad na cijelom svijetu.

Stari pisci hrvatski iz Dalmacije nijesu pisali o Serenissimi, jer su od 15. v. bili njeni podanici i bilo je teško kazati otvoreno svoje osjećaje prema stranom gospodaru. Ali, na našim je obalama bila srećom i ona slobodna oaza, ono »socijalno i političko čudo«, mala dubrovačka republika, koja je svojom mudrom vladavinom mirne koegzistencije – kako bismo danas rekli – uspjela da se odrva i mletačkom presezanju u toku vjekova te da čak za 9 godina nadživi republiku sv. Marka (do 1806). Stoga su samo dubrovački pisci mogli slobodno izraziti ono, što misle o Mlečićima.

Prvi je među njima bio *Mavro Vetranović* u 16. v., koji se u nekim pjesmama osvrće na suvremena politička zbivanja. Tako u *Pjesanci Latinom*, upravljenoj talijanskim državama, o republici mletačkoj kaže:

sjedeći vrh blata u ženskomu bludu
u kruni od zlata, kû nosi zaludu,
pameti i umom ter se sama zove,
pritancijem razumom vrhu svijeh da plove;
ter krilî još prîi i još se podpira,
i blago uzdrži, što družijeh odira.

Druga pjesma, *Orlača ridanka*, puna je invektiva protiv Mlečana, »ribara u blatu«, koji se uzalud bane da vladaju morem:

Er se od vas razložî, da ste vi Blaćane
opuzle kokoši na daždû oprane!
Zač vaše korablje, kad ste s kim u rati,
ni kopja ni sablje ne smijete kazati...
i otkle ste postali, vi nijeste dosada
oružjem prijali ni sela ni grada...

er svudi zveči glas po svijeti općeno,
 da oružje nije za vas, neg žensko vreteno ...
 Pletite i janke i gamad ostalu,
 gambore i rake ter lov'te po kalu ...
 ne umijete nositi košulje krvave,
 ni hrabren boj biti, ni jezdit kōnjice.
 ni kopja lomiti u polju od vojnice ...
 Zatoj vam govoru, oružje parjajte
 po kopnu i moru, u Blato se tajte;
 tajte se u Blatu, gdi je vaše toj stan'je.
 u srebru i zlatu ne imajte ufan'je.
 Zač ni vaše Blato, svi sudi govore,
 sve srebro i zlato odrvat ne more.

U idućem, 17. v. D ž i v o G u n d u l i ć, slaveći u *Dubravki* »slatko gnijezdo slobode primile«, dovodi jednog starog ribara iz mletačke Dalmacije, koji se jada na svoje tužno stanje:

Primorja naša sva u ništa sila zbi:
 Dubrava sama ova vlada se po sebi.
 Po njih svijeh srdita zvijer trči i rži,
 i grabi, i hita, i u noktijeh sve drži ...
 Toliko je vladan'je silno u nas, da se ti,
 žena, djeca, iman'je ne možeš tvoj rijeti ...
 Razlog, pravda i mjera svemu je zlato u nas,
 prodava na nj vjera, život se, duša i čas ...
 Stvari u nas tej nije kom voljan može se čut;
 kupovat trijebi je, ako hoć odahnut ...
 Tijem teško nam svime i lele vrh svega
 pod jarmom teškime gospostva tuđega.

Mada je naš narod u mletačkoj Dalmaciji tada, na udaru turskih provala nakon pada Bosne, držao, da je bolje biti i pod Mlecima negoli pod Turcima, ipak je on osjećao, da je predmet mletačkog izrabljivanja. U toku četiri vijeka te vladavine u primorskim gradovima bilo je dakako i pristaša mletačkih. Ali i oni naši književnici, koji se ističu patriotizmom hrvatskim, bili su oprezni, da se ne bi ogriješili o državnu vlast. Zato na pr. i sâm rodoljub P e t a r Z o r a n i ć ovako govori o sebi u *Planinama*: »... tuj u Zadru ... ja rojen i uzgojen u umiljenoj srići jesam pod kreljuti slafnoga zlatoga i pravednoga lava« (*Stari pisci hrv.* 16, 28). Tako i J e r o l i m K a v a n j i n pri kraju 17. v., u svojoj »velopjesni« *Bogatstvo i uboštvo*, daje obaveznu izjavu lojalnosti prema »kraljskoj divi« Veneciji:

Velika je tvâ dobrota,
 ko robuje, svak te hvali;
 svi da imamo sto života,
 za te bismo svu sto dali
 i za slavnu tvoju diku
 krv prolili svu koliku.

(*Stari pisci hrv.* 22, 215).

Ali nakon te hiperboličke, gotovo ironične pohvale, Kavanjin govori drukčije na drugim mjestima u svom dugom spjevu; na pr. jednom kaže:

I Bnečani svisti tanke,
ovu ruku čineć svoju,
nek opanci krote opanke,
njih se služe sve u boju,
da se biju janjičarom
i dodiju istim carom.

(*Stari pisci hrv. 22, 271*).

Da je Kavanjin štampao svoje djelo, mogao je zbog tih ispada stradati, kako se to dogodilo najodvažnijem Filipu Grabovcu, koji je 1749. izgubio život zatvoren na lagunama, a knjigu mu je vlast zaplijenila i spalila na plovakama u Zadru, Splitu i Sinju. U Grabovčevu *Cvitu razgovora* nema metanisanja Mlecima, i jednostavnim je, ali osjećajnim stihovima izrazio svoje ogorčenje, on koji je bio kapelan u mletačkoj vojsci:

Dalmacijo, kruno svita,
eto spavaš puno lita ...
Kamo tvoja stara sila,
kakva jesi prija bila? ...
Na što tužna danas spade,
osičena kad ostade! ...
Sad te svaka rđa gazi,
pak još ide ter te mrazi.

(*Stari pisci hrv. 30, 14*).

Mlečani su znali, da im Dalmatinci ne mogu biti odani, pa su pazili, da se ne bi pobunili, pogotovu vlastela, kojoj je Signorija slomila negdašnju moć i ugled. Ali je i puk bio hostilan vlasti i bunio se. Zna se na pr., da su krajem 16. v. o duždu i republici u Splitu pjevali ujedljive pjesme rugalice. U jednoj je od njih Turčin prikazan kao rijeka, a Mleci kao plaža, koju rijeka pomalo odnosi sa sobom.

Oprezniji od Grabovca bio je Andrija Kačić Miošić. U predgovoru *Razgovora ugodnog* htio je pokaditi Serenissimi nešto zbog ustaljenog običaja takvih izjava, a nešto stoga, što se nije bio navršio ni decenij nakon Grabovčeve tragedije. Tako je starac Milovan htio zaštititi sebe i svoju knjigu što jačom izjavom lojalnosti, te u predgovoru »Bratu štociu« kaže: »poznaćeš čestito, mirno i rajsko stanje, u komu se nahodimo sada pod krilom našega Privedroga Principa, za koga imamo u potribi našu krv proliti«. Nakon toga mogao je Kačić slobodno veličati naše narodne junake i njihove podvige, među kojima i one za moć krilatoga lava na Cipru, Lepantu, Moreji, Kandiji i t. d. Jer je njemu glavni cilj da podigne moral i ponos svoga potištenog i prezrenog naroda: »hrvatski su vojnici branili more od Turaka tamo od Levanta pa sve do Mletaka« (između 1468. i 1718. Mleci su vodili u Dalmaciji sedam ratova s Turcima).

I naši anonimni narodni pjevači znaju za Mletke. Spominju ih više puta. Najviše je naš narod s primorja, od Istre do Crne Gore, bio u neposrednom dodiru s Mlečanima, i to se odrazilo i u našoj narodnoj književnosti, u pjesmama i pripovijestima. U pjesmama o crnogorskom plemenu Crnojevića na pr. historički su motivi pomiješani s legendarnim i romansiranim. Osobito je omilio onaj međunarodni motiv srednjovje-

kovne epopeje, u kojem se neki princ ženi u neprijateljskoj stranoj zemlji. Ima nekih jedanaest takvih pjesama, među kojima je na glasu najdulja *Ženidba Maksima Crnojevića* od 1226 stihova (Vuk II, 516–57):

Podiže se Crnojević Ivo,
te otide preko mora siuja,
i ponese tri tovara blaga,
da on prosi lijepu devojku
za Maksima za sina svojega,
milu šćercu dužda od Mletaka.
Ivo prosi, dužde se ponosi;
no se Ivo okaniti ne će,
snahu prosi tri pune godine,
snahu prosi, a prosiplje blago.
Jā kad Ivan blago pobarčio,
Latini mu dadoše devojku.

I mladoženja će s hiljadu svatova po nju. Ali uoči puta

Na Maksima kraste napanule,
te mu b'jelo lice nagrdile,
bijelo mu lice našarale,
iza krasta lice pocrnjelo,
pocrnjelo i odrpavilo

i on takav ne može na pir u Mletke. Prođe zatim 9 godina, i dužd za- traži, da se stvar svrši. Na to Ivan opremi svečano svatove, ali mjesto bijednog sina Maksima šalje u Mletke najljepšeg junaka vojvodu Miloša Obrenovića kao tobožnjeg ženika. Nakon pira, kad Mlečanka stiže u Žabljak i sazna za Maksimovu nesreću, ostade mu ipak vjerna:

Ako su ga kraste ištatile,
ko je mudar i ko je pametan,
tome, svekre, valja razumjeti,
i svak može muke dopanuti;
ako su ga kraste našarale,
zdrave su mu oči obadvije,
srce mu je baš koje je bilo. i t. d.

Ovdje su stopljene romantičnost i realnost. Glavni je motiv ženidbe historički, jer se Ivanov sin uistinu oženio mletačkom plemkinjom Elisabettom Erizzo, dok je motiv zamjene ženika legendaran; sjetimo se na pr. Siegfrieda u Nibelunškoj pjesmi. Ne može se prihvatiti Skerlićevo smjelo povezivanje naše pjesme s Danteovom epizodom Francesche da Rimini, jer s njenom tragičnom poviješću naša pjesma ima malo dodirnih točaka.

U jednoj se drugoj narodnoj pjesmi sâm Marko Kraljević ženi duždevom kćeri (*Ženidba Marka Kraljevića*, Vuk II, 321–30), koja mu rodi lijepog sina. U trećoj se pjesmi isto tako ženi i Ivo Senjanin, vođa Uskoka, zakletih neprijatelja Mlečića (*Ženidba Senjanina Iva*, Vuk III, 106–11). Narodni je pjevač dakle toliko superioran u svojoj humanosti, da povezuje u svojtu i najviše predstavnike dviju sredina.

U našim narodnim pjesmama nema potankih utisaka iz Mletaka, jer ih pjevač nije vidio, već je samo čuo pričati o njima. Zato upotrebljava redovito samo jedan atribut, »bijeli Mleci«, koji atribut postaje t. zv. ukrasni pridjev bez pjesničke vrijednosti.

Mnoge su naše narodne pjesme opjevale i junaštva Uskoka i Neretljana u njihovoj vjekovnoj borbi s Mlečanima, slaveći ih kao narodne zatočnike i osvjetnike. Jednako tako i narodne pripovijesti i poslovice. U njima se uvijek suprostavlja brzopleti i lukavi Mlečić našem poštemom junacini.

Tek u 19. v., počevši od romantizma, sâm grad na lagunama nadahnjuje hrvatske i srpske pisce iz svih krajeva od Dunava i Karpata do Jadrana, – Panonce, Balkance i Mediterance. Raznolični su ti odjeci, ma da nijesu uvijek interesantni ni originalni. Razni su i višeput međusobno oprečni osjećaji, koji prate njihov doživljaj na lagunama. Čar toga čarobnog čuda na moru budi u njima divljenje i zanos, a ujedno i uspomene na negdašnju sudbinu našeg življa pod vlašću Signorije. Usto, ma da je to možda čudnovato, pogled na taj zemaljski raj u bilo koje doba dana ili godine izazivlje često u čovjeku neku neobjašnjenu melanholiju i sjetu.

Nije vrijedno zaustavljati se na nekim banalnostima u našim osvrtima punim općih mjesta. Bilo bi teško navesti na pr. ono more poredba, retoričkih atributa i hiperbola naših novijih pisaca, koje ostavljaju hladnim ili čak odbijaju čitaoca svojom otrcanošću.

Pogledajmo letimično i hronološkim redom, kako su doživjeli Mletke neki naši književnici od 18. v. do danas.

Prvi je *Dositej Obradović*, koji je upoznao taj grad (1769) i više puta boravio u njemu. Tu je i stvarao, prevodio i štampao neka svoja djela. Ali, kako je bio zadojen racionalizmom prosvjećivanja, čini se, da nije osjetio poeziju ambijenta. Na pr. o sjajnom mletačkom karnevalu kaže samo ovo: »Po Božiću u Veneciji karnaval! Ludi bi bili, kad bi u Trijestu stajali. Ajde u Veneciju! Da nam je i tu lepo bilo, to svak zna, da mu se i ne kaže« (*Život i priključenija*, S. K. Z., II, 84).

Putopisi u doba romantizma gube svoj poučni karakter iz 18. v. i dobijaju izrazito književne crte kao poseban rod. Opisujući krajeve književnici opisuju upravo sebe same, a često i u obliku pisama (kao *Chateaubriand* i *Lamartine*).

Dva naša romantika *Dimitar Demeter* i *Medo Pucić*, uče na sveučilištu u Padovi i zanose se patriotizmom talijanskog narodnog preporoda, a u nekim je njihovim stihovima očit trag Mletaka.

U isto doba, četrdesetih godina, živjelo je u Mlecima i nekoliko austrijskih oficira Hrvata i Srba, u kojih se kolu 1841. našao i *Petar Preradović*. Evo što o tom susretu piše sâm pjesnik:

»Tu se upoznam s Špirom Dimitrovićem (Kotaranićem), koji bijaše kolovodom jako živahna društva hrvatskih časnika tada u većem broju u Mlecima nalazećih, koji narodnost svoju očito ispovijedahu i narodne pjesme pjevahu vozeći se po kanalima

mljetačkih. U tom društvu vesele dane provedoh, tu sam prvi put čuo Kačićeve pjesme čitati i pjevati, tu baš prvi put podublje osjetih slast i moć našeg narodnog pjesništva«. (M. Šrepel, »Preradovićeva pisma«, *Grada* 1, 1897. 193).

Mora da je bio veoma interesantan taj doživljaj velikog pjesnika, koji genij naše narodne muze otkriva baš u mletačkom ambijentu.

Za ilirca **A n t u n a N e m č i ć a** Mleci su 1843. jedan od najznačajnijih doživljaja u njegovu kratkom životu. Opise u svojim dosta površnim *Putositnicama* (1844) završava ovom romantičnom slikom:

»Čitavi Mleci svojom prošasnošću glase kao hiljadugodišnja, duga, čudnovata priča... Uvečer je na kanalima sve tavno i tiho. Crno pokrivene gondule plivaju po škurih talasih, u kojih se sjene ogromnih zgrada ljuljaju. Turobno viri mjesec na visoke balkune, koji su nekada stenjali od uzdisaja Desdemonâ i Biankâ, – Ovaj mrak, koji jedva ukazuje tavnne obrise predmeta, koji se duhu kô sjene prošasnosti čine, ova tišina, u kojoj samo pljuskanje morskih talasa ili udarac vcsla kadikad zamni, u što se opet krika gondulijera miješa, koji oko ugla zavraća, – sve to tako silno na duh čovjeka utiče, da mu se opet javljaju čudnovate mladobitnosti priče, kojih pozorište pripovijedaoci simo postaviše. – Tko se ne bi na ovom mjestu sjećao još jedamput Schillerova vilovnika (»Geisterseher«) ili Puškinova »Vlah«, Shakespearova »Trgovca« ili Cooperovih romana? – Noć Mletaka je poetička, kô što i njihov dan, nu i u političkoj njihovoj moći, kô što i u danih, nalazi se ne manje poezije. Šteta samo, što je ova poezija njihove prošasnosti kadikad odviše okrutna, i što ona istu grozovitost Danteova pakla često nadilazi« (I, 184–85).

Kako je **Petar Petrović Njegoš** dobro poznao Mletke, vidi se iz duhovitog pričanja vojvođe Draška u *Gorskom Vijencu*. U neko 300 stihova pjesnik je suprostavio dva svijeta: junački i patrijarhalni slavenski s jedne i dotjerani, mediteranski, latinski s druge strane. Draška su poslali u Mletke da traži novaca, oružja i municije, a Crnogorci će zato svojim borcima pomagati Mlečićima protiv Turaka. U Draškovu pričanju upoznajemo gledanje Crnogoraca na Mlečane. On opisuje tamošnje tijesne ulice, mračne tamnice, ljude, koji nose žene na nosilima, trbušastu gospodu mletačku, obrijanu i napudranu, svijet zaplašen i terorisan, opkoljen žbirima i doušnicima, pa naše galiote,

o junaštvu tu ne bješe zbora!
nego bjehu k sebi domamili,
domamili pa ih pohvatali,
jadnu našu braću sokolove
Dalmatince i hrabre Hrvate;
pa brodove njima napunili
i tiska' ih u svijet bijeli,
te dovukuj blago iz svijeta
i pritiskaj zemlje i gradove.

U tom je ambijentu naš prostodušni Crnogorac pomalo i sâm komičan, ali je ostao do kraja čovječan. On se na pr. buni videći tisuće bijednih radnika u brodogradilištu:

Tu od plača i ljute nevolje
ne mili se uljesti čovjeku.

Buni se na pogled zatvorenikâ u jamama pod duždevom palačom:

konj hoćаше u njima crknuti,
čovjek pašće tu svezat ne šćaše,
a kamo li čojka nesretnjega.
Oni ljude sve tamo vezahu
i davljahu u mračnim izbama;
sav prottnem, da ih Bog ubije,
kad pomislim za ono strašilo!
Niko žalit ne smije nikoga,
a kamo li da mu što pomože.
Kada videh vitešku nevolju,
zabolje me srce, progovorih:
»što, pogani, od ljudi činite?
»što junački ljude ne smaknete?
»što im takve muke udarate?«

Draško priča i to, kako mu dužd ne ispuni obećanja te mu nije vjerovati:

obeća mi i što mu ne iskah:
i pomislih, kad od njega podoh:
blago meni jutros i dovik, evo sreće za sve Crnogorce!
dajbudi ću povest dosta praha,
da s' imaju čim biti s Turcima.
Kad poslijed, sve ono izlinja,
kâ da ništa ni zboreno nije!
i posad mur ne bih vjerovao,
mlijeko je, da reče, bijelo.

Ovamo je višeput svraćao i radio u arhivima **Ivan Kukuljević Sakcinski**. Jedan od svojih posljednjih pohoda u t. zv. zreloj dobi opisuje u *Putnim uspomnama* (1873). Među ostalim kaže:

»U meni probudi taj grad, kad god ga za mladih dana posjetih, njeko neobično čuvstvo, pomiješano veseljem i tugom«.

Prelazeći iz sjajnog dijela grada u njegove bijedne i poluporušene krajeve, Kukuljević ističe:

»onda te obuzme tuga ... jer se sjetiš na rasteenje i padanje ljudi, gradova i država, na život i smrt svega, što je pod nebom«.

Mlečani mu se čine da su

»mekane čudi i mekana jezika ... da su smjesa latinskoga i slovenskoga porijetla, počam od starih Veneta sve do pada Republike, koje su još u umiranju dalmatinski Hrvati najviše branili« (141)

I najplodniji je putopisac u hrvatskoj književnosti **Adolf Weber Tkalčević** opisao ukratko u feljtonskom tonu svoje utiske iz Mletaka, *Listovi o Italiji* (1861), ali pritom nije bio originalan.

Tri srpska romantika inspirira grad sv. Marka. Prvi, **Stjepan Ljubiša** u nekim pripovijestima obrađuje epizode iz historijskih odnosa Boke i Mletaka, te izražava svoje rodoljubne osjećaje, hostile krilatome

lavu. Ističe i on kontrast između dva suprotna pogleda na svijet: mletačkog i gorštackog viteštva, nerazumljiva jedan drugome, nepomirljiva i bez dodirnih točaka. U njegovu *Pričanju Vuka Dojčevića* (1877) jedno lice govori u Mlecima:

»bježmo iz ovoga pakla, dok smo još živi, pak nek nas nazivaju prostacima i divljacima; na čast im njihova ljudskota i ugladenost, kojima ljude bolje varukaju ... ovo je ljudstvo zaludu ugladeno ... ovdje su gospoda posadila rasadnik zla!«

Uza sve to ne može se oteti ljepoti grada, te kaže: »Carigrad je svijet, a Mleci su cvijet«.

Drugi je srpski romantik *Laza Kostić*, kome se ona duga narodna pjesma *Ženidba Maksima Crnojevića* toliko svidjela, da ju kao mlad student obrađuje u obliku drame u jampskim stihovima, *Maksim Crnojević* (1863). Baš je ta pjesma privukla pažnju i drugih: zapazio ju je i Goethe, lingvist je Bernardino Biondelli preveo na talijanski (1841), a njemački književnik Arthur Fitger dramatizirao (*San Marcos Tochter*, 1903). Jovan Sterija Popović počeo je od nje praviti neku »melodramu«. Kostiću je ova legenda poslužila kao osnovica. Njegova je drama još mutnija od same pjesme, i u njoj nema historijske i lokalne boje. Mletačka je lica prikazao sasvim ljudski i na romantičan način. A šesnaest godina kasnije, u pjesmi *Dužde se ženi* Kostić slika tradicionalnu svečanost ženidbe dužda s morem na Canal Grande. Pjeva, kako u toj prigodi dužd odluči graditi novi hram u spomen spasa od kuge; no jedan ga patricij zapita zabrinut, gdje će naći drvene stupove za tu gradnju. A dužd će mu na to: imamo ih u blizini, u slavenskim šumama, »Nek pada dūblje slovenske gore!«. I Mlečići idu u sječu:

... sekira zveknu,
jaukom silnim gora odjeknu,
divovi gorski, večiti dubi,
padaju u čast duždevoj ljubi ...
Gora je gola ...
S oglavlja bujnog primorke divne
streso je zamah sekire kivne
semenje zrelo. Severni vetri
poneli su ga na zračni nedri ...
Iz tog semenja nikoše bori;
al' nisu bori, što dužde mori,
već junak živi, živ da se bori.

I tako je domovina osvećena.

Kostić je zatim na lagunama ispjevao i svoj labudi pjev, zanosnu pjesmu tome istom veličanstvenom hramu pod naslovom *Santa Maria della Salute*.

I treći je romantik srpski, *Đura Jakšić*, – pet godina nakon Kostića – dramtizirao u stihovima onu istu narodnu pjesmu u svojoj *Jelisaveti, kneginji crnogorskoj* (1868), koja je po Skerliću najbolja romantična drama srpska. Protagonistkinja, duždeva kći, trpi u novom ambijentu i stoga, što mora nagovoriti Crnogorce, da svojim momcima po-

mognu Mlečićima protiv Turčina. U tom je sukobu osjećaja poštena i lijepa Mlečanka prikazana kao žrtva borbe između ljubavi, heroizma i rodoljublja.

Neki se hrvatski književnici u drugoj polovini prošlog vijeka nadahnjuju većinom na prošlim, povijesnim zbivanjima i na borbama naših s Mlečanima. Ovamo idu tri djela Augusta Šenoe. Sjetimo se njegove pripovijesti *Čuvaj se senjske ruke* (1875), gdje je na osnovi historijskih spomenika prikazao epizode borbe uskoka i dao »živ poklik naroda, koji osjeća, da ga gaze i varaju Mlečani, i koji traži svoje pravo i vjeruje, da će ga dobiti« (A. Barac). Sjetimo se i dviju Šenoinih epskih pjesama, *Vinko Hreljanović* (1874) i *Propast Venecije* (1876), koje su također vizije naše prošlosti u vezi s Mlecima. Originalna je pjesnikova zamisao posljednje noći te republike 1796. Napoleon zahtijeva grad, koji čuvaju vojnici Hrvati. Mletački se potišteni puk tada buni protiv aristokratskog režima:

Dā, ropski ovaj plahi crv
vladarā svojih traži krv.
»Sloboda!« grme momci bpsi,
a na čelu im stijeg slobode
Hrvaćanin gle vojnīk nosi.
Hrvaćanin! Ta je l' moguće?
On, samo bubnju, puški vičan,
slobode tuđe vjesnik dičan!
Dā, u njem ima krvi vruće,
probudio se mrki sin,
slobodu i on za se prosi,
pred silnim svijetom zato nosi
slobode stijeg Hrvaćanin!

I pjesnik nastavlja

... kruna morske vlasti
Venecija pade – morala je pasti:
sva vlast joj bila šaka velikana,
sva sila samo krvnik, trepet, strah,
iz orijaškog divnog mermer-stana
vjekovitoga ropstva dišo dah,
svu slavu gradila je tuđom krvi;
a vlastit puk joj – slavni, bijedni crvi...
Daleko mukli valovi se ore
Veneciji grobnu pjesmu pjeva more.

Pjesma završava ovom apostrofom

Spomenik ljudske slave ti si vječit,
vjekovite si pravde svjedok rječit,
sred blistavila morskog zbiljski san.
Al svanu zora, došo ti je dan.
Iz valovja ti zvone divni glasi:
»Venecijo, i opet slobodna si!
Ne krvna zvijezda povrb burne vode,
ne puku tvomu užas, trepet, strah;
već zlatan trak u suncu si slobode,
što roda silnog složni užga mah!

Za našeg pjesnika dakle propast oligarhijskog režima nije samo politička već i socijalna pobjeda bespravne klase, na čijoj se strani revoltira i hrvatski vojnik kao osvjetnik. Ta je pjesma imala odjeka i Nazor ju je (1898) prenio u talijanske stihove.

Zbog potpunosti pregleda treba spomenuti i dva Šenoina suvremenika, Rikarda Jorgovanića s njegovim *Mletačkim elegijama* (1874) i Ladislava Mrazovića s putopisom *Iz Mletaka* (*Vijenac* 1874). Interesantnije je možda od njegovih elegija ovo, što Jorgovanić piše Šenoi iz Firence 1873.:

»Osam dana proboravismo u Mljecima, nagledav ih se do sita, a moram priznati, da me se nisu toliko dojmile, koliko sam se nadao. Mljeci su krpa sjajnoga odijela, na kom se gdje gdje razabire listić umjetno ušivena cvijeta – hram umjetnosti, u koj su se uselili lakomi trgovci, koji su žrtvenik zametali smrdljivom robom – izagnav zvekom novaca o glazbi snijevajućega genija ... Uza sve to ne može se čovjek naviditi ... (o. c. 218–19).

Čudnovato je, da nakon toga za četvrt vijeka nema nikakva glasa o Mljecima u naših književnika. Tek će pri kraju 19. v. dobar znanac Italije Silvije Strahimir Kranjčević izraziti svoje divljenje pred ljepotom toga grada, ali sa suzom u oku uskočkog potomka:

Mriju v'jenci – mriju sveci,
samo suza ne suši se.

(*Uskočke elegije*, 1898)

Opjevao je i *Slom Campanila* sv. Marka (1902).

Zatim 1911. Ivo Vojnović, za svog boravka u Mljecima, stvara dramski triptihon *Gospoda sa suncokretom* s podnaslovom »San mletačke noći« i s posvetom »Veneciji Veneri vječnoj – A Venezia Venere eterna«, kao što je u 16. v. Tommaso Campanella nazvao »l'adriatica dea« (jadranska božica) ili u 19. v. Théophile Gautier »la Vénus de mer« (morska Venera). Te iste godine, 1911, i Thomas Mann piše u Mljecima svoju novelu *Der Tod in Venedig* (smrt u Mljecima). Vojnović prikazuje jedan isječak iz šarolikog života na lagunama u početku 20. v. Sklonio se – kaže sam pjesnik – u taj čarobni kraj, da odahne u slobodi i da nađe ravnotežu između života i smrti:

»Ko će Vam kazati, kako se dogodilo, da sam se jednog blagoslovljenog dana probudio usred sunčane slave svilenih, zelenih voda, povrli kojih plutaše procvateno, nevideno cvijeće od mramora i zlata.

Oh! ... Ko će igda opisati osjećaje duše, žedne Ljepote i Slobode, bačene iznenađeno iz tmnine u pučinu rasplamtjelih nebesa Tintoretova Raja?!...

Iz te bljeskovite, vrtoglave radosti takove naslade, da se zelene vode, – kô na doziv Sunca, – rastvoriše, te pred očima pjesnika niknu *cvijet proživljena života*, – cvijet Ljepote i Smrti.

U tome cvijetu, što ga za Vas ubraha i što Vam eto na uzdarje pružam, – bliješte odsjevi onih voda, onih mramora, onih noći, koje još titraju i dršću u neumrlim, ljubavnim bolovima, što od Petrarke i Tassa, pa do Musseta i Wagnera zaječiše tihom Lagunom.

Jer tek u začaranome mûku grada živih božanstva i mrtvih stvari ljudsko srce čuje kucanje svoje – i tad prepoznaje sebe.

A sada – pazite!

Zavjesa se diže.

Eto počinju noćna misterija Venecije Venere vječne.»

Sam je događaj čudnovata aventura jednog mornara s nekom fatalnom ženom (u predgovoru ima aluzija na onda famoznu groficu Tarnovsku), zapravo kinematografska radnja. A sva je poezija ovog djela u fantastičnim krasotama Mletaka, u tom – kaže pjesnik – »raju slobodne Italije«, u koji je pribjegao, da opjeva sjaj života. Ali Vojnović u toj sanji vidi Mletke *fin de siècle*, kao grad aventura, kozmopolitski centar turizma i industrije, kojega su veliku prošlost, slavu i sve najsvetije krasote komercijalizirali i kompromitirali izrođeni potomci negdašnjih genijalnih patricija.

U putopisima 20. v. ima osvrta, koji nijesu banalni. Na pr. A. G. Matoš duboko je potresen u tom »gradu smrti i umiranja«, što u njemu izazivlje toliko melanholije:

»ja nikad nisam ni slutio – kaže – da bi na svijetu moglo biti nešto tako tragično kao taj divni san vode i mramora, ružičast i na suncu nasmijan kao ružičasti oblak ružičastog mjeseca svibnja« (*Iz Firenze do Zagreba*, 1913).

Kao i Barrèsu, gledajući na grad s mora, čini mu se da

»on tone u sve veći suton, kao u smrt«, dok »vesla barkarol, uspravan, vješt i veselo, posljednji živi ostatak starih okretnih i veselih Mletaka. A gondola, crna i sasvim slična lijesu sa nevidljivim mrtvacem ... tjerana je čudnim veslom ... Barkarol je crna silhueta smrti, što vesla, vesla i žustro vesla, da u crni kovčeg položi i u more baci štitičnicu svetoga Marka, caricu mora i istočnih strana, sestru Venerinu, gizdavu Veneciju«.

Tu istu asocijaciju između gondole i lijesa imali su i Goethe i Thomas Mann.

Vladimir Nazor često je pisao o odnosima između »mletačkog lava i hrvatskog vuka«. Već u svojoj prvoj pripovijesti *Veli Joža* (1908) iznosi romansirane epizode iz borbe istarskih Hrvata za vrijeme mletačke vladavine. I mnoge Nazorove pjesme nadahnute su rodoljubnim osjećajem obrane naših obala od presizanja Signorije.

Te su naše historijske borbe osnovica i romanu *Vuci* (1928) Milutina Nehajeva.

Milan Begović zabilježio je svoje mletačke utiske u knjizi *Put po Italiji* (1942), među kojima je možda interesantan živahni opis Mlečanke:

»To je najizabraniji svijet talijanske rase. Pučanka – la popolana – umotana u svoj crni rubac sa drugim fransama – lo zendado –, sa neobično malim nogama, nemirnim očima, koketnim, ležernim, ali ne banalnim smiješkom nad savršenim usnama, prolazi ulicom gibljući u ritmičkoj graciji svoje tanko, elegantno tijelo. Kao da je kakva bazaltna ili verdeantikna spiralna kolona oživjela i spustila se s Bazilike sv. Marka, da se prošeta od Torre dell'Orologio do Rialta. Još je zanimljivija Venecijanka u masi svijeta na »Pescheriji« ili »Erberiji«, kad kupuje i pogada se, lišena one poze, koju inače nosi sa sobom na šetnju. Najdraža je ipak u crkvi, za nedjeljne

mise, kad joj se pogled napuni s nešto malo mističnoga odraza, kad se njezin svaki-danji smijeh pretvori u neku skrušenost i pobožnu dražest, koje je tako volio Giambellino. I skoro samo među pučankama naći ćeš danas po koji primjer onih žena, koje su nekad poslužile kao modeli velikim venecijanskim slikarima. Iz aristokratskih palača na Canal grande nestalo je mletačkih plemkinja – tamo su se uvukle strane žene, bogate evropske plebejke, koje su ili prekupile kakav mramorni »palazzo« ili, dovedene od kakvog propalog patricija, pomogle, da s bojadisanih drvenih »pala« ne iščezne časni porodični grb njihova muža. Venecijanski slikari obilno su se poslužili ljepotom Venecijanke, i može se slobodno reći, da nigdje nije žen-ka ljepota tako živa, tako prirodna, tako malo idealizirana, ali zato savršeno čovječan-ska kao na njihovim slikama.«

Ovdje bi trebalo spomenuti i neke druge naše književnike. **Mir o s l a v K r l e ž a** na pr. samo se u ponekim esejima osvrće sa žaljenjem na negdašnji odnos Mletaka prema nama. **A L j u b o B a b i ć i S l a v k o B a t u š i ć** u svojim putopisima bave se umjetnošću na lagunama.* **T a n a s i j e M l a d e n o v i ć** u pjesmi *Venecijanski motivi (Republika VI, 1950, 633–34)* pjeva svoj doživljaj jedne »vedre noći pune tihih zvezda« na mjesecini:

Ja hitam po noći svemu ovde stranac,
svemu osem zvezda i bele lepote;
oko mene život igra ludi tanac,
i opet se snovi i roje i kote ...
Lutam, a noć ide bleđa kao inje ...

.....
Idem i noć ide. More se talasa
i dugačke senke bacaju svetiljke:
kô iz divne bajke grad iz tame stasa,
i mir čudan pada na vodu, na biljke.

Na koncu, iz ovog se letimičnog pregleda mogu uočiti neke karakteristične pojave. Historijska zbivanja između dva kraja neprestano se i na razne načine odrazuju u našoj poeziji. Ni književnici ne zaboravljaju prošlu stvarnost i tim je kompleksom često pomućen njihov pjesnički doživljaj Mletaka. Poezija je uvijek najvjerniji i najtopliji glas narodne duše, od **Vetranovića** i **Gundulića**, **Njegoša** i **Kostića** do **Nazora** i **Krleže**.

Za poredbenu je književnost od osobitog interesa izučavanje ovakvih motiva inspiracije među narodima, koji su vjekovni susjedi, koji imaju nekih računa između sebe, koji su prijatelji ili neprijatelji. Jer ima stvari, koje se mogu oprostiti, ali se zaboraviti ne mogu. Sav čar tog jedinstvenog mjesta i sve njegovo kulturno značenje nije moglo zbrisati rane iz prošlosti.

Ali, uza sve, to ne možemo zaboraviti ni kulturne darove, koje smo dobili iz Mletaka. Zahvalni smo im, na pr. što su nam dali naše prve stamparije, što su u toku od tri vijeka tu štampane naše najstarije knjige trima slovima, latinicom, ćirilicom, glagoljicom (počevši od 1483). Sačuvali smo sve do danas u Zagrebu i ime *Mletačke ulice*, u kojoj su u

* Popis naših putopisa po Italiji ustupio sam Angiolu Tursi za njegovu Bibliografiju stranih posjetilaca Italije.

dalekoj prošlosti stanovali njihovi stručni radnici, obrtnici, umjetnici i trgovci. Tom se čudu ljepote uistinu i mi divimo, jer – kako kaže M a r k o R i s t i ć (*Prostor-Vreme*, 1952), to je

»Otporna varoš, od kamena, od vode i od sna, koja odoleva svakom uniženju, gorda, nasmejana i nepronicljiva. I danas, to je još uvek ona, uvek ista, kroz sve metamorfoze. Venecija Gentile Bellinija, Canaletta i Guardija... Uvek ista i uvek nova, da svakome može da bude nov odjek i inspiracija, i odgovor i pitanje, i odmor i nemir. Kitnjasta i blistava, ali i melanholična u svome raskošu... ona je simbol poetičkog umetničkog dela ... grad-himera«.

Mleci su dakle i našim piscima uistinu paradoks, u kojem je ambijent realističkih trgovaca, političara i diplomata u toku vjekova stvorio najfantastičniji i najdekorativniji grad na svijetu, klasičan izraz iracionalnog u umjetnosti ostvaren od najracionalnijih građana u povijesti:

Riassunto

VENEZIA NELLA LETTERATURA CROATA E SERBA

Contributo alla storia di un motivo

È noto che i rapporti letterari più intensi e perciò i più complessi sono quelli intercorrenti fra le lettere delle nazioni geograficamente vicine. Vi sono quasi sempre momenti extra-letterari che vengono a riflettersi nelle creazioni poetiche di popoli vicini. I quali non possono essere indifferenti fra di loro, ma amici e nemici.

Tutti sanno che i Veneti e i Croati vennero in contatto già dal settimo secolo e che essi furono poi per secoli in continue e varie relazioni. Questi loro rapporti appunto ispirarono parecchi scrittori di queste parti.

Venezia è stata in due maniere fonte d'ispirazione per i nostri: in primo luogo come Stato e in secondo luogo come Città.

Già il nome stesso di Venezia presso i Croati non rimonta né a quello latino, né al veneziano, ma proviene invece dal nome etnico latino *Venetici* adattato alla pronunzia slava: *Vneci*, *Mneci*, *Mleci*.

Gli scrittori antichi, essendo Dalmati di nascita e dal secolo XV cittadini della Repubblica di S. Marco, non vollero trattare questo soggetto per loro troppo delicato. Vera però anche un'oasi indipendente, la piccola Repubblica di Ragusa (Dubrovnik) fino al 1806. Appunto perciò solamente i poeti ragusei potevano esprimere liberamente i propri sentimenti. Fra i quali i più interessanti sono Mavro Vetranović (Vetrani, 1482-1576) e Ivan Gundulić (Gondola, 1589-1638).

Però anche nei versi di alcuni scrittori delle altre città dalmate ci sono delle allusioni a Venezia. Per esempio il patrizio di Spalato Jerolim Kavanjin (Cavagnini, 1641-1714) trova pur il modo di lagnarsi del suo regime. Il più coraggioso in tal senso fu il francescano Filip Grabovac (1697-1749), cappellano nell'esercito veneto, il quale scontò il coraggio della penna con la morte.

Queste manifestazioni erano indizi di nuove vedute: gli ideali ereditati dal Rinascimento cedono ora il posto agli ideali di una più vasta e indipendente comunità nazionale slava.

Il più popolare poeta croato Andrija Kačić Miošić (1704-69), anche lui francescano di Dalmazia, fu più cauto del suo infelice confratello citato. Egli va adulando la Serenissima per poter cantare le eroiche gesta dei connazionali che com-

batterono per lei in Levante e altrove. Sono appunto codesti Slavi, dice il poeta, che «difendono il mare da Levante ben fino alle lagune».

Riguardano Venezia anche parecchi canti popolari. Si tratta sovente di poesie antiche, di leggende, di motivi ed episodi internazionali localizzati in queste parti e nelle lagune. Basterà citare soltanto qualche esempio di questa poesia altamente umana e realistica in cui si rispecchia il genio della nazione.

Numerose vi sono le canzoni di origine storica e leggendaria che concernono il nostro tema. S'incontra per esempio in diverse varianti il motivo dell'epopea medievale di un principe che prende la sposa in un paese nemico. Così qui principi slavi sposano figlie del doge. Varia è la sorte dei loro matrimoni. In una poesia un principe montenegrino, trovatosi in prigione a Venezia, scrive al doge col proprio sangue offrendogli come riscatto due città e un bellissimo cavallo roano. Accettata la proposta, il doge beve sette giorni assieme col Montenegrino e gli dà anzi in isposa la propria figlia, trattenendo per sé soltanto il cavallo. Anche in altre poesie si rileva la reciproca generosità. Secondo un'altra versione, il massimo eroe nazionale, il leggendario Marko Kraljević (sec. XV), sposa pure lui una figlia del doge, e la giovane Veneziana vive contenta alla corte di Marko dandogli alla luce un bel figliolo. Così il cantore popolare imparentò i più illustri rappresentanti delle due nazioni.

Soggetto di vari canti narrativi sono episodi delle secolari lotte fra Venezia ed i Uscocchi e Narentani, in cui vengono esaltati gli eroismi di questi lupi di mare che la Musa considera difensori e vindici del popolo oppresso dai Veneziani.

Incontriamo lo stesso fenomeno anche nei racconti popolari in cui il Veneto e lo Slavo gareggiano in destrezza e in astuzia e lo Slavo è sempre animato dallo spirito di difesa del proprio prestigio.

Soltanto nell'Ottocento, dal romanticismo in poi, è la città delle lagune come tale che ispira parecchi scrittori di varie regioni, dall'Adriatico al Danubio e ai Carpazi, non solo dunque i mediterranei, ma anche i pannonici e i balcanici. Questi riflessi sono però più numerosi che interessanti. La città stessa suscita in loro spesso sentimenti contrastanti, di ammirazione e di amarezza, causata dal ricordo della poco felice sorte dei loro antenati. Inoltre è strano, ma pur vero, che la vista di una grandiosa bellezza, come Venezia, fa sorgere nell'animo un sentimento di malinconia, quasi di tristezza.

Purtroppo queste impressioni non sono sempre personali né poetiche e si perdono sovente nel mare di banali luoghi comuni. Basterebbe citare le sole comparazioni e gli attributi da loro usati riguardo a Venezia.

Il primo grande scrittore serbo, Dositej Obradović (1742-1811), tipico *abbé* settecentesco, ma ortodosso, che soggiornò più volte a Venezia, vi tradusse l'*Etica* di Fr. Soave e un racconto di Gaspare Gozzi e fece quivi imprimere varie opere sue in caratteri cirillici. Ma, essendo tutto compenetrato dal razionalismo, il suo contatto intimo con questa città non fu un avvenimento poetico.

Due romantici, lo zagabrese Dimitar Demeter (1811-72) e il raguseo Medo Pucić (Pozza, 1821-82), studiano a Padova e vi si entusiasmano assieme ai poeti-patrioti Aleardi, Prati e Fusinato. Il fascino delle lagune lasciò tracce nei loro versi. Poi tre scrittori della Croazia settentrionale, A. Nemčić, I. Kukuljević e A. Tkalčević, nelle descrizioni dei viaggi in Italia parlano con ammirazione di questa città, ma in modo poco interessante.

Nel capolavoro della letteratura serba, il *Serto della Montagna* Petar Petrović Njegoš (1813-51), principe di Montenegro, per bocca di un capitano del popolo riproduce il modo di concepire Venezia dei suoi compatrioti. In tono ironico accenna al gran contrasto fra i due ambienti. Deridendo il veduto, egli stesso nella sua semplicità e umanità patriarcale diventa comico nella città tanto strana per lui. Lo commuove però la vista degli infelici galeotti croati e dei miseri carcerati.

Tre altri romantici, serbi, vennero pure a contatto con Venezia. Il narratore e uomo politico Stjepan Ljubiša (1824-78), Dalmata, fu avversario del partito italiano in Dalmazia e il momento politico si fa sentire nei suoi racconti. Diverso è

invece l'atteggiamento del poeta scapigliato Lazar Kostić (1841-1910) delle regioni settentrionali. In un lunghissimo dramma egli riprende il motivo leggendario di un canto popolare, il soggetto del quale ricorda l'episodio dantesco di Francesca da Rimini. In questo dramma i personaggi veneziani sono rappresentati umanamente e romanticamente.

La leggenda che aveva ispirato Kostić suggerì, cinque anni più tardi, al terzo di questi poeti romantici, Đura Jakšić (1832-78), pure del Nord, un altro dramma, l'*Elisabetta principessa del Montenegro*. La protagonista, la bella figlia del doge, soffre nel nuovo ambiente anche perché deve persuadere i Montenegrini ad aiutare Venezia con l'invio di mille soldati in difesa dal Turco. È un dramma di passioni, dell'amore in lotta coll'eroismo e col patriottismo, in cui la seria e retta patrizia veneziana rimane vittima dell'amor patrio. E proprio questa poco bella e prolissa poesia ha avuto tanta fortuna: essa aveva già attirato l'attenzione del Goethe, poi del linguista Bernardino Biondelli che la tradusse in italiano (*Politecnico*, Milano, 1841) e all'inizio del nostro secolo ispirò ancora il dramma *San Marcos Tochter* (1903) del poeta tedesco Arthur Fitger.

Anche presso i letterati croati del secolo scorso prevale l'interessamento per le vicende storiche intercorse fra le due sponde dell'Adriatico. Questi eventi appunto ispirarono tre opere al più grande narratore croato d'allora, lo zagabrese August Šenoa (1838-81). Egli vi rappresenta episodi romanzati delle lotte degli Uscocchi con i Veneziani e la difesa dei diritti umani e nazionali dei primi. Il suo poemetto *La caduta di Venezia* (1876) è un'originale visione degli ultimi momenti della Repubblica nei quali i soldati croati si associano all'insorto popolo veneziano contro il regime aristocratico.

In un trittico drammatico, *La signora dal girasole*, col sottotitolo «Sogno di una notte veneziana», dedicato «A Venezia Venere eterna», il celebre autore drammatico croato Ivo Vojnović di Ragusa (1857-1928) rappresenta uno squarcio della vita sulle lagune all'inizio del Novecento (v. la traduzione italiana, Roma 1925). Il poeta scrivendo questo dramma a Venezia, vi ritrova l'equilibrio tra la vita e la morte, vi vede «germogliare il fiore della vita vissuta, il fiore della bellezza e della morte». La poesia di quest'opera è nelle fantasmagoriche bellezze della città. Però in questo sogno il Vojnović vede una Venezia *fin de siècle*, un luogo di avventure, cosmopolita e centro turistico, il cui grandioso passato, la gloria e le più sacre delizie sono state commercializzate dai degeneri posteri dei geniali patrizi di una volta.

Nelle descrizioni di viaggi del Novecento possono trovarsi cenni non banali né superficiali. Per esempio A. G. Matoš (1873-1914) fu profondamente colpito da Venezia ch'egli chiama «città della morte» e che gl'infonde tanta malinconia (*Da Firenze a Zagabria*, 1913). Sono interessanti le impressioni anche di un altro scrittore croato, Milan Begović, Dalmata (1876-1948), (*Viaggio in Italia*, 1942).

Nella sua lunga operosità letteraria il poeta e patriota croato Vladimir Nazor (1876-1949), pure Dalmata, s'ispira spesso alle vicende «fra il leone veneto e il lupo croato». Da questi sentimenti è compenetrato anche il romanzo storico *I lupi di Milutin Nehajev* (1880-1931).

Il più grande scrittore croato d'oggi, il poliedrico Miroslav Krleža, in alcuni saggi accenna, e con rammarico, ai rapporti tesi fra Venezia e i Croati nei secoli.

Ci sono però anche molti momenti positivi. Per esempio per gli scrittori della costa adriatica Venezia è stata per secoli un centro benefico e il più vicino di cultura europea e nella loro formazione intellettuale se ne risente l'effetto. Ne basti un esempio solo. Proprio gli stampatori veneziani dal 1483 in poi compongono i primi libri slavi, e anche nei secoli seguenti, a quasi tutto il Settecento, la maggior parte delle nostre pubblicazioni uscì dai torchi di Venezia e in ben tre caratteri diversi, latini, cirillici e glagolitici. Da questa città inoltre provengono le nostre prime stamperie verso la fine del Quattrocento.

Infine è assai suggestivo il fascino di Venezia anche per alcuni scrittori d'oggi. Scorgono anch'essi il paradosso e la magia delle lagune: una delle comunità più razionali e materialiste della storia - commercianti, politici, diplomatici - vi costruì attraverso i secoli la città più fantastica, più decorativa, più irrazionale del mondo.